

ONA TILI DARSLARIDA TASHKIL QILINADIGAN TA'LIMIY
O'YINLARNING TURLARI VA MAZMUNI

Eraliyeva Xurshida Mamarajab qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-kurs talabasi

Muxtorova Shaxnoza Mashrabovna

Ilmiy rahbar:

Annotatsiya: *Mazkur maqola, ona tili darsida o'quvchilarda fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda qo'llaniladigan ta'limiy o'yinlar va ularning mohiyati to'g'risida misollar orqali fikr yuritadi.*

Kalit so'zlar: *til me'yorlarini o'rgatish, nutqni o'stirish, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, topshiriqlar tizimi, so'z boyligini oshirish, o'yin-topshiriqlar.*

KIRISH

Ta'lim to'g'risidagi qonun «Kadrlar tayyorlash milliy dasturida» ta'lim berishning yangi usullarini izlab topish va uni tadbiq qilish borasida ko'p aytilgan. Boshlang'ich sinflarda bolalarni o'qitish ularda milliy va umuminsoniy tarbiya elementlarini shakllantirish zamonaviy boshlang'ich ta'lim jarayonida o'z ifodasini topishi kerak. Boshlang'ich ta'lim jarayonida turli usullardan foydalaniladi. Lekin, bir usul borki, bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi yaqinlikni ta'minlaydi, darsning mana shu jarayoni «o'yin» deb ataladi.

Bunda deyarli barcha o'quvchilar qatnashadilar va harakat qiladilar. Bu jarayonda o'quvchilar nimadir o'rganadilar. Bunda hamma harakat qiladi, a'lochi ham, o'rta o'quvchi ham, ulgurmovchi ham sergak tortadi. Chunki sinfda o'tirgan bolajonlar yaqinida o'yinlar olamidan kelgan. Agar o'qituvchi ta'limiy o'yinlarni o'ylab qiziqarli qilib o'tkazsa bolada «hayratlanish» tuyg'usi uyg'onadi, ta'lim-tarbiyaning ana shu jarayoni o'quvchilarning yodidan chiqmaydi va o'yindan ko'zda tutilgan maqsad shakllana boradi. O'yinlar ikki xil ahamiyatga ega bo'lib, ular ta'limiy va tarbiyaviydir.

Ta'limiy ahamiyati shundaki, bolalarda o'qituvchi tomonidan berilayotgan bilim, ko'nikma, malakalar o'yin orqali o'zlashtiriladi. Bolalarga singdirilayotgan bilim, ko'nikma, malakalar orqali axloqiylik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi sifatleri shakllantiriladi va tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Ta'limiy o'yinlarning bir necha turlari mavjud. Ular grammatik, diduktiv topishmoqli, muammoli o'yinlardir.

Hozirgi vaqtda izlanuvchan va tajribali o'qituvchilar bilish faoliyatini jadallashtirishda ta'lim jarayonini didaktik o'yin bilan uyg'unlashtirib samarali natijalarga erishmoqdalar. Didaktik o'yinli dastur yangi mavzuni bayon qilish, mustahkamlash, bolalar bilimini sinab ko'rish va baholash jarayonida qo'llanilishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarni yakkama-yakka, keyinchalik guruhli o'yinlarga tayyorlashi, ular muvafaqqiyatli chiqqanidan so'ng ommaviy o'yin darslarini o'tkazishi kerak. Chunki, o'quvchilar didaktik o'yin darslarida ishtirok etish uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishlari zarur.

Bolaning o'qituvchini aytganini takrorlab loqayd o'tirganidan ko'ra, qanday bo'lsa ham fikr yuritgani mehnat qilgani ma'qul.

Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi to'g'risidagi Farmonning uchinchi yo'nalishida o'quv standartlari, o'quv dastur va darsliklarini takomillashtirish bo'yicha DTS, dastur, darsliklarning takomillashtirilgan variantlari tayyorlandi hamda shular asosida ish olib borilmoqda. Chunonchi, ona tili ta'limining takomillashtirilgan standarti tayyorlandi. Unga ko'ra:

-grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlar; - fonetika, morfologiya, sintaksis, leksikologiya, so'z tarkibi, so'z yasalishi, yozuv va imlo, nutq uslublari, uslubiyatga oid tushunchalar.

-nutqni o'stirish: - birinchi yo'nalish - o'quvchilarning so'z boyligini rivojlantirish;

- ikkinchi yo'nalish - o'zbek adabiy tili me'yorlarini o'rgatish, adabiy talaffuz me'yorlari, shuningdek, lug'aviy sinonimika, qo'shimchalar sinonimikasi, umuman, grammatik sinonimika bilan tanishtirish;

- uchinchi yo'nalish - o'quvchilarda fikrni og'zaki va yozma bog'lanishli bayon qilish malaka hamda ko'nikmalarini hosil qilish shart qilib belgilangan.

Ana shundan kelib chiqib, ona tili ta'limining asosiy maqsadi: ona tili mashg'ulotlari o'quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilmog'i darkor. Ayni fursatda, mazkur murakkab, mas'uliyatli vazifani bajarishda ona tili darsliklarining ahamiyati muhim.

O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladigan o'quv topshiriqlari o'rta maktabning o'zbek tili darsliklarida berilgan. Mazkur topshiriqlar turli usullar bilan o'qituvchi hamkorligida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajarishi lozim. Ijobiy natija beradigan topshiriqlarning asosiy turlaridan biri grammatik o'yin- topshiriqlardir. Bu turdagi topshiriqlar o'quvchilardan zukkolikni, bilimdonlikni, izlanishni, topqirlikni va tezkorlikni talab qiladi. Ona tili darslarining qiziqarli o'tishida o'yin-topshiriqlarning ahamiyati juda katta.

Biroq "O'zbek tili o'qitish metodikasi"da grammatik o'yin-topshiriqlar va ulardan foydalanish metodikasi yetarli darajada ishlanmagan. O'yin-topshiriqlarga hos bo'lgan jihat shundan iboratki, u ko'pincha musobaqa tarzida tashkil etiladi. Natija yakunida, o'quvchi va guruhlariga rag'bat yoki ballar berilishi, shubhasiz, o'quvchilarda topshiriqni bajarishga ishtiyoqni oshirishga sabab bo'ladi. Natijada, o'quvchilarning grammatik savodxonligi, ijodiy fikrlash qobiliyati, topqirligi, nutqi va shu fanga muhabbati ancha oshadi. Shu bilan birga, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish, boshqa fanlar bilan ham jiddiy shug'ullanish ehtiyojini tug'diradi. Shunini inobatga olgan holda, o'qituvchi darslarining samarali bo'lishi uchun turli o'yin-topshiriqlardan va boshqotirmalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi davr talabi ham, fan o'qituvchisidan mahorat, ijodkorlik, eng asosiysi, tinimsiz mehnat talab qiladi. Shularni hisobga olgan, holda ona tili darslarini o'tishda ishlatish mumkin bo'lgan ayrim grammatik o'yinlar, boshqotirmalar va ulardan foydalanish metodlarini ko'rib chiqamiz. Bunday grammatik o'yinlarni yanada ko'plab o'ylab topish va ulardan dars jarayonida foydalanish mumkin. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, o'qituvchining ijodkorligiga, izlanuvchanligiga, mahorati va tinimsiz qiladigan mehnatiga

bog'liq. Ma'lumki, o'yin-topshiriqlar o'quvchilar malaka va ko'nikmalariga ko'ra, murakkablik darajasiga ko'ra guruhlanib, soddadan murakkablik dinamikasiga qarab boradi.

Qayta xotirlash tipidagi o'yin topshiriqlar. O'tilgan mavzularni mustahkamlash hamda bilim va malakalarni tekshirish darslarida bunday o'yin- topshiriqlardan ko'proq foydalaniladi. Masalan, "Atoqli va turdosh otlar" mavzusiga oid darslarni mustahkamlash maqsadida "Kim g'olib?" o'yin-topshirig'idan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun sinf ikki guruhga ajratiladi: biri atoqli otlarga, ikkinchisi turdosh otlarga misol topishadi. Ma'lum bir belgilangan vaqt ichida ko'p misol topgan g'olib sanaladi.

O'qituvchi doskaga kundalik, surat, kinofilm kitob, gazeta, jurnal, so'zlarini alohida-alohida yozib qo'yadi. Sinf olti guruhga bo'linib (o'quvchilar soni hisobga olinishi zarur. Agarda guruhlariga teng bo'linmaydigan bo'lsa, guruhlar sonini kamaytirishi yoki ko'paytirishi mumkin), ulardan shu otlarga misollar yozish talab qilinadi. Guruhlarning har bir a'zosi o'ziga qarashli so'zga bitta-bittadan misol yozadi. Tez va to'g'ri yozgan guruh g'olib sanaladi. G'oliblar, albatta, rag'batlantirilishi kerak. Istalgan mavzuni mustahkamlashda bunday o'yin- topshiriqlardan foydalanish mumkin. Yoki o'quvchilarning o'zaro bog'lanishli yozma nutqini smash maqsadida "So'zlar bizdan, matn tuzish sizdan" o'yinini o'tkazish mumkin. Bunda o'quvchilarga tayanch so'z va so'z birikmalarni berib (ular doskaga yozib qo'yilishi ham mumkin), ular yordamida bog'lanishli matn tuzish topshiriladi, tez va mazmunli matn tuzgan o'quvchi g'olib sanaladi.

O'quvchilar so'z boyligini oshirish DTS talablaridan biri hisoblanadi, izlanuvchanlik xarakteridagi o'yin-topshiriqlarni qo'llash yaxshi bu ko'nikma rivojlanishiga yahshi natija beradi. Bunday topshiriqlar o'quvchilardan ijodiy faoliyat ko'rsatishni talab qiladi. "Ijodkor" o'yin-topshiriqdan "Ravish" mavzusini o'tishda samarali foydalanish mumkin. Bu grammatik o'yinda sinf ikki guruhga ajratilib, birinchi guruhga sifat so'z turkumi ishtirok etgan gaplarga misol aytish, ikkinchi guruhga esa shu gaplardagi ot(lar)ni ravish bilan almashtirib gap tuzish topshiriladi. Masalan: Birinchi guruh vakili yozadi: Men olimpiadada yahshi insho (qanday insho?)yozdim. Ikkinchi guruh davom ettirib: Unda bizning guruh yahshi ishtrok etadi(qanday ishtirok etdi?). Shu yo'sinda davom ettiriladi. Bu o'yinni o'quvchilar o'rtasida yoki parallel sinflar o'rtasida "so'z mushoirasi" tarzda davom ettirsa ham bo'ladi.

Ona tili ta'limi jarayonida topshiriqlar tizimi vositasida til hodisalari kuzatiladi, solishtirib qiyoslanadi, o'xshash va farqli tomonlari aniqlanadi, umumiy va xususiy tomonlariga qarab guruhlanadi, umumlashma qoidalar hosil qilinadi. Natijada qayta xotirlash topshiriqlaridan ijodiy topshiriqlarga qarab dinamik o'sish

yuzaga kela boradi. O'quvchi tafakkuri taraqqiyotida bunday topshiriqlar alohida ahamiyat kasb etadi. O'quv topshiriqlarining soddadan murakkabga tomon o'sish dinamikasini aniqlash, belgilash murakkab jarayondir. Topshiriqlar shunday yo'sinda joylashtirilishi lozimki, o'quvchi tafakkuri taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qilsin. Ijodiy topshiriqlar, ya'ni o'quvchi tafakkurini o'stiruvchi topshiriqlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi zarur:

- o'quvchini izlashga, fikr qilishga, noma'lumni topishga undasin;
- o'quvchini mustaqil xulosa chiqarishga yo'naltirishi zarur;

- masalaning murakkablasha borishi o'quvchi aqli, farosatini o'stira borishi kerak;
- bu jarayonning kechishi o'quvchilarda jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini hosil qila borishi lozim;

- topshiriqlarni bajarish jarayoni o'quvchida o'ziga ishonch, o'zini (bilimini) anglash, imkoniyatlarini aniqlay olish, yangi bilim olishga undashi shart.

Yangilangan ta'lim mazmuni asosida yaratilgan darsliklarda tilshunoslikning hamma bo'limlariga mo'ljallangan mashg'ulotlarda darslar ta'rif, qoida bilan boshlanmasdan, ya'ni o'quvchilarga bilimlar tayyor holda berilmasdan har bir mavzu uchun mo'ljallangan topshiriqlar tahlili bilan boshlanadi. Mana shu o'rinda o'qituvchi mahorati, qobiliyati, uquvi namoyon bo'ladi. Ana shu jarayonda bir faoliyat usulidan bosqichma-bosqich ikkinchi faoliyat usuliga o'tishi, ya'ni kuzatishdan umumiy xususiyatlari asosida guruhlashga, takrorlashdan o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash asosida umumlashmalar shakllanadi. Shundagina berilgan topshiriqlar til hodisalarining mohiyatini ochishga xizmat qiladi.

5-sinfda fonetika bo'limi o'tilayotganda quyidagi grammatik topshiriqlardan foydalanish mumkin:

1-topshiriq. i-u, a-o, o'-u, i-e, b-p, d-t, z-s, j-ch juftliklari bilan farqlanuvchi so'zlar hosil qiling.

2-topshiriq. x-h tovushlari bilan farqlanuvchi so'z juftlari hosil qiling. H fonemasining talaffuziga e'tibor bering.

3-topshiriq. ng harfiy birikmasiga so'zlar toping va ularni bo'g'inlarga ajrating.

4-topshiriq. "yaxshi" va "yomon" so'zlarining o'xshash va farqli tomonlarini toping. O'xshash tomonlari: 5ta harf, 2ta unli, 3ta undosh, 2ta bo'g'in, urg'u oxiriga tushadi, 5ta tovush. Farqli tomoni deysizmi? Ma'nosi-chi? Uning antonimligichi?

5-topshiriq. "x" tovushli so'zlar zanjirini tuzing. Baxt - taxt - tuxum - mirrix - xayol - laxtak - kimxob - baxmal - laxta - axta - axir - ruxsat - taxta - axloq - qix - xafa - axir - ruxsat - taxt - taxlit - taxmin - narx - xabar - ruxsatnoma - axtar - ruxsor.

Ona tili saboqlarini tashkil etishda "Fikrlarning tarmoqlanishi", "BBB", "FSMU", "Venn diagrammasi", "Charxpalak", "Tushunchalar tahlil", "Raqamlar so'zlaydi", "Baliq skeleti", "Yelpig'ich", "Bumerang", "Zakovat", "Himoya", "Torozi", "Savol loto", "Ha yoki yo'q" singari bir qator ta'limiy o'yin va noan'anaviy ta'lim metodlaridan ham foydalanish mumkin bo'lib, saboqlarni yangi innovasion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilishda ularning ahamiyati katta. Berilgan o'yinlar qat'iy va o'zgarmas sifati bilan sifatlanmagan albatta. Uni har bir o'qituvchi o'zi saboq berayotgan o'quvchilarning harakteri, iqtidori va qiziqishidan kelib chiqib o'ziga xos yo'sinda tashkil etishi, o'zgartirishi, ijodiy rivojlantirishi yoki o'xshash variantlaridan foydalanishlari mumkin.

Bir so'z bilan aytganda, bunday o'yinlar mavzularni o'quvchilarga oson va tushunarli berishning yo'li hisoblanib, pedagog yangi-yangi ta'limiy o'yinlarni saboqlarda qo'llashi, hatto o'zi bunday o'yinlarni o'ylab topishi ham mumkin. Zero biz yangiliklar, axborotlar asrida yashayapmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Begmatov E., Tursunqulov M. O'zbek nutqi madaniyati asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 1991.
2. Begmatov E., Boboeva A., Asomiddinova M., Umurqulov B. O'zbek nutki madaniyati ocherklari. -Toshkent: 1998.
3. Mirtojiev M., Maxmudov N. Til va madaniyat. T., O'zbekiston, 1992.
4. Maxmudov N. Til.-Toshkent: Yozuvchi. 1998.
5. Maxmudov N. O'qituvchi nutki madaniyati. -T: Alisher Navoiy nomidagi milliy kutubxona, 2007.
6. Nusratullo Atoulo o'g'li Jumaxo'ja. Istiqlol va ona tilimiz. - Toshkent, 1992.
7. Rasulov R., Xusanov N., Muydinov. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. -T. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2006.
8. T.Almamatov, Q.M.Yadgarov, Sh.Almamatov., O'zbek tilini o'qitishda innovatsion, pedagogik texnologiyalardan foydalanish (Metodik qo'llanma).-2013.